

**Un *Athieraticon* manuscris din secolul al XIX-lea aflat în colecțiile
Bibliotecii Sfântului Sinod**

*Ahim. dr. POLICARP CHIȚULESCU
Biblioteca Sf. Sinod
București*

Abstract

An Manuscript Athieration of the XIXth Century from the Holy Synod Library

*The manuscript we are studying is the artistic creation of the Princess Maria Sturza
(the daughter of Ion Ghica, the writer).*

*The volume has an interesting cover, made of silver, adorned with many enamel
medallions. The manuscript is a missal used by bishop and it was copied and adorned with
thumbnails in 1897, as a gift for Silvestru Bălăneșcu, the Bishop of Huși (+1900), at his 60th
anniversary.*

*The manuscript was given to the Holy Synod Library by the Patriarch Justinian, at his
anniversary from February 22nd 1966.*

Keywords: liturgy, service book for bishop, Maria Sturza, Synodal Library Bucharest

Colecțiile speciale din patrimoniul Bibliotecii Sfântului Sinod conțin un fond bogat de manuscrise vechi, cu texte în limbile utilizate de cultura și cunoaștem astăzi, a apărut mult mai târziu, iar în limba română a fost complet abia în veacul al XX-lea. Deci, el nu va conține decât foarte târziu și slujba sfintei liturghii arhiești, cu tot tipicul corespunzător. În tradiția manuscrisă a liturghiei creștine, cele mai vechi texte păstrate³ includ slujba sfintei liturghii (în care este menționat adesea numai

slujebnice și liturghii, manuscrise ori tipărite, dacă Iubirea lui Dumnezeu, întrupată în Fiul, nu Se jertfează pentru curățirea și reînfrumusețarea lumii cu chipul nou, strălucitor pe care Dumnezeu îl-a insuflat la creație.

Cum era de așteptat, textele patristice și cele liturgice sunt din punct de vedere numeric, dar și valoric, cel mai bine reprezentate. Referindu-ne la manuscrisele liturgice, constatăm că ele au fost niște instrumente vii, deosebit de utilizate, care au avut menirea de a servi atât la strană (ceasloave, mineie, octoihuri), cât și slujitorilor sfântului altar, diaconi, preoți și episcopi (molitfhnice, liturghiere, arhiericoane). Dintre acestea din urmă amintim:

Rânduiala Liturghiei și a hirotoniei, scrisă pe pergament, în limba slavonă, în secolul al XV-lea, liturghiere din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în limbile slavonă și română. Cu excepția manuscrisului slavon din veacul al XV-lea, care, evident, servea unui episcop care săvârșea hirotonii, celealte texte pe care le definim, pentru slujba arhieșască, au fost copiate abia în secolul al XIX-lea: de pildă, **Athieraticonul**¹ (copiat în 1833 de către Rafail monahul, de la mănăstirea Căldărușani) conține rânduiala hirotesilor și a hirotoniilor, dar și alte servicii divine pe care le săvârșește episcopul, în afară de sfânta liturghie. Unele slujbe oficiate de episcop au fost întocmite în fascicole aparte, ca de pildă, **Sfintirea bisericii**.² Probabil, pentru faptul că episcopul slujea după liturghierul preoțesc, deși slujba cu arhieșeu are un tipic mai solemn, **Athieraticonul propriu-zis**, cum îl cunoaștem astăzi, a apărut mult mai târziu, iar în limba română a fost complet abia în veacul al XX-lea. Deci, el nu va conține decât foarte târziu și slujba sfintei liturghii arhiești, cu tot tipicul corespunzător.

În tradiția manuscrisă a liturghiei creștine, cele mai vechi texte păstrate³ includ slujba sfintei liturghii (în care este menționat adesea numai

¹ Bibl. Sf. Sinod, Ms. I 89.

² Bibl. Sf. Sinod, Ms. II 125; II 201.

³ Avem în vedere **Evhologhionul** de tradiție egipiteană, al episcopului Serapion de Thmuis (sec. al IV-lea, Codicele 149 de la Marea Lavră, Muntele Athos) sau celebrul Codice **Barberini græcus 336** din a doua jumătate a secolului al VIII-lea; manuscrisele de la Muntele Sinai precum și cele de la Muntele Athos

preorul), căreia î se alătură uneori diațaxe (rânduieți) necesare în pastorația episcopală: hirotonii, consacrații de biserici, sfintirea Minului, volumele devinind *liturgiere arhiești*.

Liturghierele de pe teritoriul țării⁴ noastre, denumite *Liturghe* sau cu termenul slav de *Sljebnic*, erau alcătuite în mai toate cazuinile, tot pentru preoții (în zilele noastre, la finalul unor astfel de volume, au fost trecute *indrumană tipiciale pentru slujba cu arhieșev*, dar tot pentru uzul preotilor, pentru a și ce gesturi liturgice să facă atunci când oficiază alături de un episcop)⁵. Necesitatea unui volum special pentru arhieșev I-a determinat pe mitropolitul Moldovei, Dosoftei, ca la finele *Liturghei* sale, imprimată la Iași în 1679 și în 1683, să adauge și *rugăciunea sfintirii antimiselor* (slujbă care se face exclusiv de către episcop, ca garant al Ortodoxiei și al comuniunii cu Biserica Universală). Sunt cunoscute și unele slujbnice arhieșesti,⁶ volume împodobite cu miniaturi, cum este manuscrisul trilingv *Sljebnicul*

sau de la Marile Meteore inclusiv numeroase exemplare de liturghiere destul de timpuriu, din veacul VII și până mai aproape de noi, în cel de-al XVIII-lea. Dar dintre acestea, extrem de puține erau dedicate special, uzului arhieșesc, dar niciunul nu conține liturghia cu tipicul pentru slujba cu arhieșev. A se vedea catalogele de manuscrise: *Iera Moni ke Arhiepiskopi Sina, Ta Nea Eviata*, Atene, 1998; Sot. N. Kallas, *Ta ikonographimena tou Agiou Orous*, Tesaloniki, 2008; *Iera Moni Megalou Meteorou, Cheirographi, Kodikes*, Trikala, 2007 etc.

⁴ Istoria liturghierului/arhieșevicului nu constituie obiectul cercetării de față, ci dorim să facem doar unele precizări care urmăresc evoluția *Liturgherului arhieșesc* și explică situația manuscrisului de care ne ocupăm, de aceea ne-am și limitat la a studia, în cazul tipăriturilor, doar exemplarele existente în Biblioteca Sfântului Simod.

⁵ Acest lucru s-a întâmplat din inițiativa episcopului-vicar, Roman Stanciu Ialomițeanul. Rânduiala aceasta a fost introdusă la sfârșitul *Liturgherului*, după 1978 (edițiile anterioare din 1937...1974, 1977 nu o au). Ea apare, însă, în edițiile din anul 1987, 1995, 2000 etc.

⁶ Unele sunt anterioare veacului al XVII-lea, dar nici ele nu au tipicul slujirii liturghiei de către arhieșev, ci doar rugăciunile liturghiei, iar la final au adăugate doar unele ierargii și Taine pe care le săvârșește episcopul cu diferite ocazii: sfințiri de biserici, hirotonii, hirotonii, hirotonii.

mitropolitului Ștefan, de la Biblioteca Academiei Române (Ms. rom. 1790) sau Ms. 1216 BAR Cluj.

Strădaniile de traducere din grecește și de corectare a cărților de cult, din primele decenii ale secolului al XVII-lea, aparținând mitropolitului Petru Movilă, vor contribui și la alcătuirea unui *Liturgier*, cu rânduiala sfintei liturghii și a altor slujbe (care la nevoie, după cum se observă în manuscrise, era adaptat tipicului arhieșesc)⁷. Se stie că pe foile de titlu ale cărților tipărite cu binecuvântarea mitropolitului Petru se menționa fidelitatea prehărăii după Tradiția și Tipicul athonit și al Marii Biserici a Constantinopolului, a cărei stavropigie era Lavra Pecerska, unde se tipăreau aceste cărți.⁸ Se cunoaște, de asemenea, că texte liturgice cuprinse în unele volume grecești imprimate la Veneția au fost preluate și traduse în slavonă în centrele tipografice din Moscova, Kiev, Lvov etc., la care s-au adăugat observații și completări cu tentă scolastică apuseană (catolică) din partea învățătilor kieveni (formaj la școlile teologice din Apus). După aceste traduceri la

⁷ Este cazul *Stiubnicului trilingv*, Ms.1790 de la Biblioteca Academiei Române. Cu toate că în Tânără Române *Liturgierul* fusese tipărit încă din 1508, fiind tradus din grecește în slavonă de către Patriarhul Efremie de Târnovo, tipăriturile moviliene și cele care le vor urma în alte tipografii slave vor influența într-o pondere mai mare cărțile de cult românesti, în speță *Liturgierul*, la încurajată pentru utilizarea ei în cult, cărțile liturgice de la Kiev, Lvov și Moscova erau mai recente, mai numeroase și mai accesibile românilor decât *Liturgiile lui Macarie*, chiar edițile românești ale *Liturgiilor* lui Dosoftei (1679; 1683) s-au sprijinit pe texte slavone, aşa se justifică și prezența în fondul de carte al Vechii bibliotecii a Mitropoliei Ungrovlahiei, azi la Biblioteca Sfântului Sinod, a unui însemnat număr de tipărituri din secolul al XVII-lea, imprimate în centrele tipografice slave amintite.

⁸ A se vedea eruditile observații al doamnei prof. dr. Zamfira Mihail, în studiile: *Considerații privind textul slav al manuscrisului românesc 1790 și Introducere în studiul comparat al manuscriselor liturgice slave din Biserica Ortodoxă Română (sec.XVII)*, în volumul: *Manuscris trilingv, preliminarii la o editare*, București, Paideia, 2010.

„mâna a doua” au fost preluate în limba română și unele din textele noastre liturgice. Faptul va fi îndreptat abia de Antim Ivireanul care, în traducerea principalelor cărți de cult în română, s-a orientat în mod special după cărțile grecești după cum se indică, de pildă, în nota tipografică a *Evhologhiului* de la Râmnice din 1706.

Biblioteca Sfântului Sinod deține un *Athieraticon* tipărit la Moscova, în 1760, cu binecuvântarea Sfântului Sinod (161+20 pag.); acesta conține rânduiala arhiească și tipicul ei arhieresc, foarte asemănătoare celor care se slujesc azi în Biserica Ortodoxă Română, lor li se adaugă rugăciunile hirotoniilor, hirotoniilor și un sinaxar. Unele replici sunt chiar în limba greacă, dar transcrise cu litere chirilice, ceea ce ne trimită cu gândul la surse (manuscris?) grecești, în timp ce *Athieraticonul* grecesc⁹ (59 pag.), imprimat la inițiativa mitropolitului Mitrofan al Nyssei în tipografia lui Antonio Vortoli la Venetia, în 1714, cu chehuiula Sfântului voievod Constantin Brâncoveanu, are cele trei liturghii cu succesiunea firească a rugăciunilor, fără indicații de tipic, acestora adăugându-li-se și alte slujbe: hirotonii, hirotonii, sfintirea bisericii¹⁰ etc.

Primal *Athieraticon* tipărit la noi este cel de la Rădăuți, în 1745, „*osteneala și toată cheltuiala, episcopului Iacob al Rădăuților.*” Tipicul este în limba română, scris cu roșu, la fel și formulele de consacratore a celui ce se hirotonește, iar rugăciunile sunt în limba slavonă. Titlul cărții este *Liturghie a Sfântului Ioan Zlatoust cu mila lui Dumnezeu, acum întâi tipărită în tipografia Sfintei Episcopiei a Rădăuțiului.*¹¹ (În folio de 38 pagini, cu roșu și negru). După cum se observă, titlul nu vorbeste nimic despre

⁹ E. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, vol. I, Paris, 1918, p. 117.
Menționăm că această tipăritură este catalogată de Legrand ca rarissimă.

¹⁰ În 1643 a fost imprimat la Paris *Athieraticonul*, 750 pagini, în greacă și latină, cu multe comentarii ale lui Isaac Habertu, teolog latin. Din titlu afălm că a fost inspirat după *Rânduiala slujirii Patriarchului*, conform Tipicului Marii Biserici a Constantiopolului. Ph. Ilion, *Prostikes sin elliniki bibliographia*, A, Atena, 1973, p. 85.

¹¹ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia Românească Veche*, vol. II, București, 1910, p. 87.

rânduiala arhiească și totuși volumul conține liturgia Sfântului Ioan Gură de Aur, cu tipicul pentru arhiereu (prima liturghie pentru arhiereu imprimată la noi) și rânduiala pentru celealte servicii divine pe care le oficiază un episcop: hirotesii, hirotonii, sfintirea antimiselor.

Primal *Athieraticon* cu textul doar în limba română este cel de la Blaj, imprimat în 1777:¹² „*tâlnuit de pre limba elinăscă pre limba românească carele cuprinde în sine toată slujiba arhiească acum întâi tipărită cu blagoslovenia D.D. mitropolit Grigorie Maer în sfânta Mitropolie în Blaj, în anul de la mântuirea lumii 1777, de Petru Popovici Râmniceanul tipograful*” (44 pag.). Totuși, nici acest volum nu este complet, deoarece el nu conține rânduiala sfintelor liturghii, ci doar ierurii și unele Sfinte Taine pe care le oficiază episcopul, în diferite împrejurări.

Abia la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost înființată o comisie, în cadrul Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, cu sarcina de a traduce din limba greacă *Athieraticonul*. Acest lucru s-a realizat cu osteneala episcopului Partenie Cîlceni, titularul scaunului Dunării de Jos (mai târziu, mitropolit al Moldovei), care a și publicat lucrarea în 1890, la Tipografia Cărților Bisericești. La finalul acestui volum a fost atașat pentru prima oară *Tipicul Serviciului Arhieresc, în zilele de sărbători mari* (p. 65-79), alcătuit de episcopul Silvestru Bălănescu al Hușilor. Acest tipic conține doar indicațiile privitoare la gesturile, mișcările pe care trebuie să le facă episcopul la slujba Privegheri și la sfânta liturghie (impreună cu arhidiaconi și preotii co-slujitori). Nu sunt redate rugăciunile liturgice (ca în *Liturghier*), ci doar începuturile.

Ulterior, în 1925 a fost tipărit la Cernica, în volum de sine-stătător: *Tipicul serviciului arhieresc în zile de sărbători mari, de smeritul episcop al Hușilor, Silvestru Bălănescu* (25 pag.). Acest vădică studiasă la Academia Duhovnicească de la Kiev și cunoștea bine limba rusă (și slavonă) și probabil că s-a inspirat pentru tipicul lucrat de el din lucrările slave existente până atunci. Mai târziu, episcopul Roman Ialomițeanul a întocmit tipicul slujbei cu arhiereu, „*după tradiția de la Mănăstirea Cernica și ea*

¹² *Ibidem*, p. 219.

de la Catedrala Patriarhală din București.”¹³ Acest tipic a fost așezat la sfârșitul *Liturgierului*, dar a inspirat și noile ediții ale *Athieraticonului*, care conțin, pe lângă rânduia tipiconală, și rugăciunile în întregime.

Prezentarea manuscrisului

Manuscrisul pe care urmează să-l prezentăm este opera artistică a principesei Maria Sturza (fiica scriitorului Ion Ghica), căsătorită cu George A. Sturza (fiul lui D. A. Sturza, proprietarul domeniului de la Miclăușeni).¹⁴

Volumul de față are o ferecatură deosebită, din argint, împodobită cu multe medalioane din email. Lucrarea a fost dăruită Bibliotecii Sfântului Sinod de către Patriarhul Justinian, la aniversarea sa din 22 februarie 1966 - după cum citim pe stampila cu cerneală violet, aplicată pe unele file.

Pe foaia de titlu găsim înscrisele următoare: „*Dumnezeștile liturghiei pentru serviciul arhieresc scrise în al XXXI-lea an al domniei Regelui României Carol I cu binecuvântarea și sub conducerea Prea Sfintului Episcop al Hușilor D. D. Silvestru Bălănescu, de Maria Gheorgie A. Sturza, nașvău principesa Ion Ghica. În Castelul Miclăușeni. Județul Roman. 1897.*”

Textul manuscrisului este în limba română, cu alfabet de tranziție, în care, uneori, aceleiasi curvinte prezintă o grafie diferită.

După cum citim pe foaia de titlu, principesa a alcătuit volumul cu știință și sub îndrumarea episcopului Silvestru Bălănescu al Hușilor (+1900). Motivul întocmirii unui astfel de *Athieraticon* împodobit il constituie aniversarea a 60 de ani de viață de către episcopul amintit. De altfel, în

¹³ A se vedea nota 5.

¹⁴ Principesa Maria Sturza a mai împodobit și alte lucrări; la Biblioteca Academiei Române se păstrează o *Carte de rugăciuni*, tot de la sfârșitul sec. al XIX-lea (Ms. Rom. 762), cu 21 file, dar și un *Album de poezii* (Ms. rom. 2879), din 1889, cu 42 file ilustrate și copiate, în cea mai mare parte, de ea; tot în acest volum, unele poezii sunt cu autograful poetului V. Alecsandri. cf. G. Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I (1978), II (1983), București. De asemenea, în muzeul Mănăstirii Agapia se păstrează un alt frumos manuscris, *Acatistul Acoperământului Maicii Domnului*, copiat și ilustrat de Maria Sturza între 1912-1913.

centrul copertei IV este aplicat un frumos medalion oval, în email, cu portretul destinatarului, pe marginea căruia este scris cu albastru, ca un fel de colofon: „*Silvestru Bălănescu, episcop Hușilor, în vîrstă de 60 de ani: scriu-să acasă carte de către principesa Maria G. Sturza.*” Dacă luăm în considerare anul 1897, înscris pe foaia de titlu, când manuscrisul a fost gata, și faptul că episcopul avea atunci 59 de ani, înseamnă că principesa l-a terminat cu un an înainte de aniversarea acestuia.

Manuscrisul are 23 file, fiecare fiind de fapt un carton colorat de dimensiunile 37,5 x 25,8 cm. Între file a fost atașată căte o coală de calc cu menirea de a proteja textul și desenele care îl împodobesc. Filele sunt numerotate cu cerneală neagră dar, după scris, nu de către principesa; o parte din numere au dispărut cu ocazia legării manuscrisului, când i-au fost ajustate marginile.

Numerărul de rânduri, ca și așezarea textului în pagină, variază în funcție de chenarul sau desenul care le împodobeste. Întâlnim 29 de rânduri pe pagină (f. 6), dar și 41 (f. 9).

Am numit manuscrisul *Athieraticon* dat fiind faptul că el a fost destinat slujirii unui arhiereu. Însuși titlul manuscrisului vorbește despre *Dumnezeștile liturghiei pentru serviciul arhieresc*.

Cercetând și analizând rânduiala liturghilor de aici, constatăm că sunt cuprinse liturghia sfântului Ioan Hrisostom și a Sf. Vasile cel Mare; în schimb, lipsesc aproape cu desăvârșire indicațiile tipiconale, aşa încât nu avem în față decât strictă succesiune a rugăciunilor pe care le citește slujitorul la Sfânta liturghie și răspunsurile corului; aşadar, nu putem vorbi nici de un *Liturgier* propriu-zis și nici de un *Athieraticon*, doar dorința autoarei și cea a comandanților îndreptățesc numele de *Athieraticon*.

Comparând textul manuscrisului nostru cu cel al mai multor ediții tipărite ale *Liturgierului*, am constatat că principesa Maria Sturza a copiat rugăciunile celor două liturghii, a Sfântului Ioan Gură de Aur și a Sfântului Vasile cel Mare, din *Liturgierul* tipărit la București în 1887, la Tipografia Cărților Bisericești. Unele forme de cuvinte prezente în anumite rugăciuni ne indică și utilizarea ediției *Liturgierului* apărut în anul 1895, tot la Tipografia Cărților Bisericești.

Conținutul manuscrisului:¹⁵
f.1^v: foaia de titlu (redată la pag. 5), este căptușită la interior cu mătase crem;

f.2^v: *Dumnezeasca Liturghie a celui între sănți Părintelui nostru, Vasile cel Mare, Arhiepiscopul Chesariei din Capadoccia*, versoul filei este dublat cu mătase crem;

f.3^v: *Rugăinnea punerii înainte*; f.3^v: *Efomis: Că ţie se cuvine...*; f.4^v: *Rugăinnea Antifonului al 3-lea*, amintit; versoul filei este și el dublat cu mătase);

f.5^v: *Rugăinnea înaintea Evangheliei*; f.5^v: *Arhierul: Rugăinnea pentru cei chemați...;* f.6^v: *Efomis: Că ţie se cuvine...;* f.6^v: și nechimbă te-ai făcut om (este continuarea rugăciunii din timpul cântării heruvicului de pe fila 6);

f.7^v: *După punerea Dumnei(z)deceselor Daruri pe sântă masă, urmându-și diaconul ecclia, Arhierul zice această rugăină...;* f.7^v: *Arhierul se ro(a)gă în taină...;* f.8^v: *Duhul tău cel sânt și de mare cunimăță mărtire ta;*

f.8^v: *Arhierul se ro(a)gă. Încă aducem tăie această slujbă...;* f.9^v: *Arhierul, spre orăzirea păcatelor...;* f.9^v: *Înă aducem...;* f.10^v: *Efomis: Si ne dă nouă cu o gră și o inimă a mări și a căntă...;*

f.10^v: *Arhierul se ro(a)gă înec: Mulțumim tie, Împărate, nerăd(z)intule...;* f.11^v: *Diavomul zice cu glas mare...;* f.11^v: *Arhierul efomis: Că Tu ești sănitrea noastră ... iar la finalul pagini: sfărșitul Dumnei(z)ești Liturgii a Sântului Ioan Christostom;*

f.12^v: *Dumnezeasca Liturghie a celui între sănți Părintelui nostru, Vasile cel Mare, Arhiepiscopul Chesariei din Capadoccia*, versoul filei este dublat cu mătase crem;

f.13^v: *Rugăinnea puneri înainte*; f.13^v: *Efomis: Că ţie se cuvine,* f.14^v: *Efomis: Că bun și iubitoriu,* f.14^v: *Corn: Amin: Sântă Dumnezeu;*

f.15^v: *Rugăinnea mai înainte de Evanghelie;* f.15^v: *Efomis: Ca și acesta împreună cu noi;* f.16^v: *Apoi efomisul: Ca sub stăpânirea Ta,* f.16^v: *Arhierul citește această rugăină în taină;*

f.17^v: *Sus să avem înimile;* f.17^v: *Si iarăgi: Cu aceste fericiție puteri, Ste(ă)pâne, iubitorile de oameni;* f.18^v: *Si înținând El în lumană același, dându-ne porunca de mântuire,* f.18^v: *Arhierul plecându-și capul, se m(a)gă în taină;*

f.19^v: *Arhierul binecuvântând cu mâna ameăndouă Sântele, d(z)ice;* f.19^v: *Can doresc re(ă)sbo(a)ie, dăruiesc lor adâncă și statătoare pace;* f.20^v: *Apoi cu glas: Înțe(i) pomenesc Do(a)mne...;* f.20^v: *(primind noi) partea Sântelor tale să ne unim cu Sântul Trup și Sângel*

Christosului Te(ă)u, f.21^v: *Efomis: cu darul și cu înținderile (această filă este căptușită pe verso cu mătase crem);* f.22^v: *Apoi preotul (i)ezind, citește rugăciunea amvonului la finalul filei: Sfârșitul Dumnei(z)ești Liturgii a Marelui Vasile-această filă are și ea versoul căptușit cu mătase crem;*

f.23 albă, iar pe versoul ei a fost lipit forzațul cu mătase crem.

Decorajă manuscrisului

Prin acest *Athieraticon* din punct de vedere estetic, ar trebui să ne îndrepăram atenția către două paliere diferite:

1. legătura volumului, coperta și ilustrația ei;
2. miniatura filelor interioare.

¹⁵ Vom reda numai incipiturile.
¹⁶ Este vorba despre rugăciunea care încheie prima parte a *Liturgiei Proscomidia*, care constă în pregătirea păinii și a vinului pentru a fi săvârșite în Trupul și Sângele Mântuitorului Iisus Hristos.

Din punct de vedere al ilustrației¹⁷ textului liturghilor, putem afirma că este dominată de prezența simbolului *vegetal*.

Pe alocuri, vrejurile vegetale sunt preșărate de elemente *zoomorfe hibride* (de tip *dragon, dragon înaripat* etc.).

Pe viitor se vor continua cercetările cu privire la decorația acestui manuscris, contextualizându-o, prin integrarea ei în preocupările estetice ale fineului de secol XIX. Astfel, elementele care decorează manuscrisul ar trebui privite în legătură cu *renașتا*-ul formelor de tip gotic, în ceea ce, arhitectural, se numește stilul neo-gotic. Casteul de la Miclăușeni se integrează perfect acestui curent care a avut două etape majore, plasate cronologic la finele secolului XVIII și la sfârșitul secolului XIX.

Prințind însă castelul de la Miclăușeni și filele miniate ale *Athieraticonului* de Maria Sturza, este limpede că sunt coerent similare stilistic și se integrează în aceleasi structuri estetice.

Presupunem că în privința decorației textului, principesa Maria Sturza s-a inspirat din lucrările imprimante în Apus, în secolul al XIX-lea, contemporane ei. Acestea, la rândul lor, preiau miniaturi cu personaje și chenare cu vegetație abundantă, luxuriantă, din vechile manuscrise medievale realizate în scriptorile occidentale. Observăm asemănări mari între podoabele textului din *Athieraticon* și lucrarea *L'imitation de Jésus-Christ*, apărută la Paris în 1856, în celebra casă de editură a lui Leon Curmer.

Între sursele de inspirație ale principesei s-ar mai putea număra și carteasă *Les Evangelies des dimanches et fêtes de l'année*, tipărită la Paris, în 1864. Ambele cărți sunt cunoscute pentru eleamentele miniaturi, reproduse în cromolitografie.¹⁸

¹⁷ Toate miniaturile din manuscris sunt semnate discret M.S. (Maria Sturza).

¹⁸ Nu am reușit încă, să ajungem la Biblioteca Arhiepiscopiei Romanului, în custodia căreia a intrat Biblioteca lui D. A. Sturza, adăpostită, odinioară la Miclăușeni. Fondul de carte a fost donat Bisericii în vîremurile tulburi din 1944 de către fiica principesei, Ecaterina Cantacuzino. Despre biblioteca lui D. A. Sturza, cunoscută în epocă pentru valoarea ei, a scris episcopul Melchisedec Ștefănescu al

Revenind la ilustrația manuscrisului supus studiului, precizăm acum, doar câteva elemente:

Textul *Liturghiei Sf. Ioan Hrisostomul* este dominat de **elemente florale**, precum *garofila* (simbol al iubirii și fideliții), *lăcrămoara* (simbol al puritatii și fecioriei, dar și al lacrimilor Fecioarei Maria în momentul în care privește în sus spre cruce, unde era răstignit Iisus. Interesant este faptul că lăcrămoara apare și în scena *Judecății din urmă*, în Ierusalimul ceresc, ca element indispensabil din preajma Tronului Fecioarei, din centrul cetății). Textul liturghiei este ornat și cu *margarete, anemone, albăstrele, narize și flori de mărcă*. Menționăm că florile de măcesă sunt simbol pentru cele cinci răni ale lui Iisus Hristos și au o simbolică înrudită cu cea a anemonei, care sugerează sângele lui Iisus.

Liturghia Sf. Vasile cel Mare este ilustrată cu flori de *nu mă uită* și ca fruct, de *cireze*. Se știe că cireșul vine din Antichitate, având o simbolică cu totul aparte, datorată proprietăților sale curative. Este o plantă care intră în simbolica creștină drept un arbore ce sugerează virtuțile cardinale.¹⁹

Coperțile manuscrisului au dimensiunea 39x28 cm; filele se adăpostesc într-o superbă ferecatură metalică montată pe tăblu groase de carton, îmbrăcat în catifea vișinie. Pe coperta I se găsesc treisprezece medaliazone execute în email vienez, inegală ca mărimi. În partea superioară a copertei I sunt dispuse nouă medaliazone: șase sunt așezate două câte două, iar trei în coloană, între cele 6.

Primele 2 medaliazone, care îi înfățișază pe sfintii Iacob și Grigorie sunt circulare și au diametrul 4,5 cm. În centru copertei se găsesc alte 2 medaliazone ovale, cu diametrul de 8 cm, înfățișându-i pe cei mai importanți „autori” de liturghie: Sfinții Ioan Gură de Aur și Vasile cel Mare, iar în

Romanului, care a și publicat în 1885, cercetarea sa. O explorare a vechiului fond sturzan ar putea oferi detalii prețioase despre sursele de inspirație ale artistei. În plus, definitiv informații că ar mai exista câteva manuscrise miniate de principesa și dăruii bisericilor din regiune.

¹⁹ Adresez mulțumiri doamnei conf. dr. Illeana Stănculescu pentru observațiile facute în legătură cu descrierea decorației manuscrisului.

partea inferioară a copertei sunt reprezentări sfintii arhidiaconi Stefan și Lavrentie. Între aceste șase medallioane cu portrete sunt așezate, după cum am amintit, alte trei cu diametrul de 3,5 cm, 2,5 cm și 3 cm, acestea înălțîsează un porumbel (Sf. Duh), un disc și un potir (care trimit la sfânta liturgie, fiind sfintele vase în care se sfîntesc pâinea și vinul, în Trupul și Sângerele Mântuitorului Iisus Hristos), iar ultimul medallion arată o cruce cu postament. Printre aceste medallioane sunt preșărate florilele albastre emaiilate, așezate pe un fond metalic de cruci stilizate decupate, printre care se întrează cătifeaua. Remarcăm și niște bumbi vișinii dispusi simetric pe întreaga suprafață a copertei.

La cele patru colțuri ale copertei se găsesc alte patru medallioane pătrate de dimensiunea 4 x 4 cm cu serafimi cu șase aripi, cu chip de copil. Pe coperta III a fost lipit un carton pictat cu elemente vegetale stilizate, în centru cărora se află un blazon cu inițialele: S.B.H., aparținând episcopului Silvestru Bălănescu al Hușilor. Acest carton pictat este încadrat de o margine, tot de mătase, care căptușește forțașul.

Coperta IV: pe fondul de catifea vișinie este aplicat în centru un medallion în email de 11,5 cm lungime, cu chipul episcopului Silvestru Bălănescu al Hușilor, cu camilașcă pe cap, cu baston chiriarhal în mâna dreaptă, având la gât crucea, engolpionul și alte distincții primite în viață. Portretul este înconjurat de inscripția colofon, redată la pagina 5. Patru piciorușe de argint aurit încadrează medallionul comanditarului, iar cele patru colțuri ale copertei au aplicat câte un chenar de argint aurit cu serafimi cu chip de copil. Elementele metalice de pe copertele I și IV, la fel și emailurile, sunt ștanțate indescifrabil.

Închizătorile, două la număr, sunt realizate cu o precizie demnă de un mare bijutier, din metal galben (alamă) și au gravate pe ele flori.

Transetele manuscrisului sunt aurite iar filele sunt cusute; capitalbandul este bine păstrat iar cotorul cărpii, îmbrăcat și el în metal, are aplicate elemente decorative metalice emaiilate, cu nervuri false, din argint aurit.

Câteva imagini din manuscris au fost publicate în lucrarea *Manuscrisse din Biblioteca Sfântului Sinod*, tipărită la București, în anul

2008, la Editura Basilica a Patriarhiei Române, sub îngrijirea autorului acestui studiu.

Manuscrisul prezentat exprimă năzuința și necesitatea resimțită de ierarhi de a avea o carte care să cuprindă, ad-integrum, slujbele arhieresti, începând cu sfânta liturgie și încheind cu hirotoniile și celealte servicii specifice misiunii episcopale.²⁰ El se încadrează în galeria operelor de artă, pentru frumusețea podoabelor sale, dar punte în lumină preocupările artistice și măiestria doamnelor intelectuale de altădată și, nu în ultimul rând, bunele relații dintre vechile familiile românești și ierarhia superioară a Bisericii, prin consistența lor pregătire culturală și activitatea pastorală.

²⁰ Acest deziderat s-a înălțat abia în 1993, când a fost publicată prima ediție completă a *Arhieraticonului* (Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române), în timpul Preafericitului Patriarh Teocist, prim osteneala unei comisii la nivel de Sinod, formată din IPS Nicolae, Mitropolitul Banatului, episcopul Roman Stanciu, arhim. Bartolomeu Anania etc.